

STANE JUŽNIČ

Zgodovinske determinante jugoslovanske države

»L'histoire est beaucoup plus riche
et plus complexe
que ne le prétendent les idéologues.
Et le débat historique est autre chose
qu'un débat judiciaire.«

(Arnand Imatz)

O namenu mojega pisanja

Zgodovina južnih Slovanov in najnovejša zgodovina prve in druge Jugoslavije sta dokaj mistificirani. V svojih zapisih izhajam iz poskusa osvetlitve ključnih zgodovinskih dogajanj in mejnikov, ki so bistveno oblikovali sedanjo civilizacijsko (oziroma kulturno) podobo Balkana. Na Balkanu se je izoblikovala tudi relativno zelo »mlada« država Jugoslavija. Nastala je in obstoja na prostoru velikih zgodovinskih zapletenosti, in to na prostoru dolgih in izrazitih neenotnosti in mnogostranskih razcepljenosti. Kratka skupna državnost raznolikih delov ni mogla in ne more teh razcepljenosti nivelizirati. Še več. Živimo v času, ko se razlike dramatično soočajo in grozijo samemu obstoju države.

Če je zgodovinski spomin kot kolektivni spomin eden od dejavnikov družbene identifikacije, bi rekli, da gre v Jugoslaviji za:

- separatnost zgodovinskih spominov, kar je vse bolj in ne vse manj poudarjeno – kljub sedemdesetletni skupni državnosti;
- poenotenje (homogenizacijo) tega spomina v okvirih zgodovinsko nastalih enot (nacionalnih in regionalnih, religioznih in še katerih drugih);
- projekcijo preteklosti na sedanost prav v konfliktnosti – in vse manj ob nastajanju Jugoslavije željno iskanih skupnih »korenin« in dejavnikov povezovanja.

Sodobni vrednostni sistemi vsekakor niso isti kot tisti v preteklosti, pa vendar se prav iz preteklosti napajajo, skorajda bi rekli po »potrebi«, kar pomeni, da postaja zgodovina v službi sedanosti učinkovito manipulativno gradivo.

Manipulacija z zgodovino sloni na interpretaciji in na selekciji. Morda je selekcija celo pomembnejša od interpretacije. Upoštevajo se le tista dejstva, ki manipulatorju osmislijo kako tezo, ki se mu zdi koristna v političnem boju. Ostanejo pa zgodovinska dejstva pač taka, kakršna so: zgodovine ni moč spreminjati – razen na ravni zgodovinskega spomina. Tako ostanejo vsa dejstva preteklosti na voljo vse novjšim selektorjem. Lahko pa si po potrebi izmišljajo nova, če jim ugotovljena niso povšeči. Pa vendar obstajajo tudi mimo in navkljub selektorskemu smotru: vgrajena so kot objektivni substrat v sedanost, in to na vseh področjih družbenega in celo zasebnega življenja.

Naj navedemo le nekaj takih substratov, ki determinirajo sodobno Jugoslavijo:

- Kulturna (civilizacijska) deljenost, ki ni le religiozne narave, marveč vdira globoko v vrednostne sisteme v sferah gospodarjenja, odnosa do dela; vse to ustvarja, naj temu tako rečemo, različnost življenjskih stilov in odnosa do življenja sploh;

- Raznoterost političnega izkustva, kar bi poenostavljeno imenovali razlike v politični kulturi; v veliki meri je to rezultat različnega dojetja in sprejemanja države, oblasti in avtoritete, prava in odnosa med državo in civilno družbo;

- Posledice tujih imperialnih (in imperialističnih) posegov, ki so v različnih smereh pustili sledove ne le v politični kulturi, marveč tudi v življenjskih orientacijah, razvedovanjih in dojetju identitete!

- Na splošno razvidno zaostajanje za progresivnejšimi evropskimi razvojnimi tokovi (zlasti gospodarskimi) in iz tega izvirajoč občutek nezadostnosti, kar se zna preleviti v svoje nasprotje: v določeno oholost glede lastnih specifičnosti, ki se jim pritakajo univerzalne vrednosti; tudi povojno eksperimentiranje s socializmom kaže na tovrstno prepotentnost, ki je kompenzacija za povsem razvidne slabosti in zaostajanje.

Pa še nekaj je treba kar se da močno izpostaviti. To pa prav zato, ker v svojih zanosih in ponosih nismo pretirano pripravljeni priznavati tiste silnice, ki na našo usodo delujejo povsem mimo našega početja – in so pogosto, naj temu rečemo nekolikaj poenostavljeno, *zgodovinska slučajnost*. Pogosto gre v zgodovini, predvsem pa v naši, za konstelacije sil in razmer, ki jih pravzaprav nihče ni ne pričakoval še manj pa načrtoval. Da bi zadevo plastično zabeležili, si bomo postavili le nekaj vprašanj:

Prvič. Kdo je planiral in kdo narekoval posledice Oktobrske revolucije, ki je v usodnih trenutkih prve svetovne vojne bistveno spremenila težo ruskega imperialnega posega? Začasno izginotje tega pritiska je »koristilo«, postavimo, Atatürkovi Turčiji, da je znova zlepila svojo državo; smela je nastati neodvisna Finska, pribaltske republike so kristalizirale svojo zasebno državno in nacionalno identiteto (čeprav so v drugi svetovni vojni nastopile nove konstelacije sil); k državnosti se je prijavila in jo ohranjala Polonia Restituta; za nas pa je prvorazrednega pomena to, da se na Balkanu začasno imperialna Rusija ne pojavlja.

Drugič. Kdo je mogel računati na popolno podrtje Avstro-Ogrske in popolno nemoč njenih vladajočih narodov, avstrijskih Nemcev in Madžarov ob koncu prve svetovne vojne? Njen zlom je izsilil nepričakovane odločitve; v drugačnih okoliščinah bi ji mnogi tudi iz vrst slovanskih narodov ostali zvesti; ker je izginila kot »nadržava«, ni bilo alternativ.

Tretjič. Kdo je znal odgovoriti na dandanes povsem enostavno vprašanje: kakšna bo Jugoslavija? Saj pravzaprav tisti, ki so se vanjo vključili »iz zahoda«, niso nič vedeli o »jugu«, če izvzamemo nekaj plehkkih propagandnih public, ki so se mešale z idealističnimi vznesenostmi o »skupnem slovanstvu«; danes težko razumemo to kontrastno korelacijo.

Četrtič. Ali je bilo mogoče pričakovati, da bodo »zarje Vidove«¹ potemnele v razdorih in razočaranjih »stare« Jugoslavije in se spremenile v kri državljanske vojne po razpadu Jugoslavije v drugi svetovni vojni.

Petič. Je bil predvidljiv nastanek »nove« Jugoslavije? Je v triumfu njene vzpo-

¹ To sintagmo uporabljamo kot prisposodbo; »V zarje Vidove« je pesem Otona Župančiča (1878–1949), v kateri so vzneseno pokazana pričakovanja nacionalne osvoboditve.

stavitve, žal v situaciji hudega notranjega razdora, bilo mogoče pričakovati njene sedanje razdore?

Z izkustvom preteklosti je možno manipulirati. Pa vendar je bila v nekaterih zadevah in naravnostih tako indikativna, da se je morala vgraditi v nove rešitve. Velike preizkušnje druge svetovne vojne Jugoslavija pravzaprav ni vzdržala, to pa je narekovalo drugačno državotvorno formulo.

Nova sinteza, ki ji poenostavljeno rečemo avnojska,² se je izoblikovala okoli priznanja, da Jugoslavija ni in ne more biti unitaristična ob domnevi, da je v njej le en narod, vendar pa je pri tem predpostavljala podrejanje nacionalnega interesa tistemu, kar je imela za razredni interes tako ali drugače definiraniranega delavskega razreda; nova Jugoslavija naj bi ob tem podrejanju imela vgrajene ne le elemente socialistične revolucije, marveč tudi podmene oblasti delavskega razreda; tako je sledila z ideologijo Komunistične partije modelu, ki ga je že vzpostavila Sovjetska zveza.

Zgodovina, naj tako rečemo, pa se ni umaknila in še manj pozabila. Obstale so in še malo niso izginjale prav razlike, ki so se vezale za nacionalno, razredno pa se je porazgubilo v razkroju pričakovanj »nove družbe«. Ta razkroj je poudarila nedovoljnost vodilne stranke v enopartijskem sistemu, ki naj bi bil temeljna spona »jugoslovanstva«.

Z razvojem tega in drugačnih zvrsti sistema se odpirajo pravzaprav vse možne alternative glede bodočnosti Jugoslavije. Njena raznoterost in zlasti civilizacijska raznolikost pa daje malo možnosti za kakršnokoli enovitost.

Kje so izhodiščne točke različnosti, v katerih bo treba graditi jugoslovansko državo ali celo države, naj nam bi pokazala v to smer obrnjena interpretacija zgodovine. Pa ta ne bo dovolj. Potreben je še kulturno-antropološki vidik in način preiskave. Če se interpretacije razširijo na ta in še kak drug vidik (celo pravni), se izognemo neproduktivnemu nizanju zgodovinskih dogodkov, in »gola dejstva« dobijo drugačno težo. Tako politična zgodovina sprgovori razločneje.

ETNIČNI PREMIIKI, POVEZANI S TURŠKIMI OSVOJITVAMI³

Turška osvajanja na Balkanu niso zaustavila le že razvidnih procesov helenizacije (prevladovanje na le grške kulture v bizantinski verziji, marveč tudi grškega jezika), temveč so povzročila zgodovinsko usodne *etnične premike*, ki jim je Jovan Cvijić (1865–1927), eden vodilnih geografov in po znanstveni orientaciji geografski antropolog, imenoval metanastazijski tokovi.⁴

Pri prašanju helenizacije se ne bomo dalj zadrževali. Gre pač le za zgodovinsko, naj temu tako rečemo, spekulacijo: razmišljanje o tistem, kar bi se lahko zgodilo, pa se ni zgodilo. Tu bi nam sicer v veliki meri lahko pomagala primerjava z zgodovinsko usodo avtentičnosti Langobardov, zahodnogermanskega ljudstva,

² AVNOJ (Antifašistično veče narodnog oslobodenja Jugoslavije) je na svojem drugem zasedanju v Jajcu (29. in 30. novembra 1943) položil s svojimi sklepi temelje federativni državi s priznanjem jugoslovanske nacionalne neenotnosti in s tem predvidel komponiranje države na temelju samoodločbe vsakega med narodi. Danes seveda to bistveno odločitev še zdaleč ne razumejo v Jugoslaviji vsi enako.

³ Objavljeni prispevek je del obsežnejše študije avtorja; zaradi prostorske utesnenosti smo izpustili pet predhodnih poglavij: Zgodovinsko pomembni začetki deljenosti Balkana; Propad rimskega imperija; Selitev Slovanov; Zgodovinska dvojnost Balkana; Bizanc in njegova dediščina – *op. ur.*

⁴ Iz gr. met-anastasis (iz glagola met-nistamai, iz enega kraja v drugega se seliti, prebivalstvo spreminjati), preseljevanja, selitve. Cvijićevo temeljno delo je *Balkanski polotok in jugoslovanske dežele*, ki je najprej izšlo v francoščini.

ki je leta 568 zavzelo zgornjo Italijo. Po njih je dobila ime Lombardija. Povsem so se asimilirali med romanskim (ali romaniziranim) prebivalstvom. Prav tako je primerljiva asimilacija Frankov, tudi germanskega ljudstva, ki je zavzelo rimsko Galijo in utemeljilo v 6. stoletju frankovsko državo, najpomembnejšo državno tvorbo v zgodnjem srednjem veku Evrope. Povsem so se stopili z romaniziranim prebivalstvom, vsaj na večjem delu sodobne Francije. Bolgari so prišli v 7. stoletju z Volge na Balkan in kot zavojevalsko uralo-altajsko pleme ustanovili močno državo (v. 8., 9. in v prvi polovici 10. stoletja); pretopili so se s Slovani in jim zapustili le narodno ime.

In še bi lahko naštevali primere, ko so se zavojevalska ljudstva, celo z izrazitimi državotvornimi sposobnostmi, izgubila v stiku s civilizacijo, ki jih je prekašala. Ali pa so bili tako izrazita manjšina, da niso mogli prevagati v jezikovnem in kulturnem smislu. Zastavlja se vprašanje, ali bi se to lahko zgodilo tudi tistemu delu Slovanov, ki je bil v najbližjem stiku z veliko helenistično (ali grško) civilizacijo, kakršno je tudi v državotvornem smislu predstavljalo Vzhodnorimsko cesarstvo, ki mu pravimo Bizanc. Vsekakor je turški vdor prekinil helenizacijo in s padcem Konstantinopla (Bizanca, Carigrada) je grška »privlačnost« izginila; grštvo se je v veliki meri reduciralo na eno izmed ostalih balkanskih ráj, v turški nadoblasti nemuslimanskih podložnikov. Morda je srednjeveška srbska državnost že utemeljila distanco do svojih bizantinskih vzorov, vendar ne gre pozabiti, da je bila usmerjena k bizantinski dediščini. Dušan Štefan, imenovan Silni (1308–1355), najmočnejši vladar Srbije (v letih 1331–1355), ki je razširil oblast nad vso Makedonijo in nad ozemlje, kjer danes prebivajo Albanci, se je v Skopju okronal (1346) za carja Srbov in Grkov. Potem je skušal zavzeti Bizanc (Carigrad, Konstantinopl), kar bi potrdilo njegovo pretenzijo na dedovanje bizantinskega (grškega) državo-tvorja.

Vzrok neuspeha takih nakan niso bili seveda le Turki, ki so imeli povsem identične namene. Oslabitev srednjeveške srbske države je v pretežni meri posledica njene cepitve, v določenem smislu, kot smo rekli, fevdalizacije.

Pač pa so zgodovinsko relevantni prav metanastazijski premiki. In to posebej tistega prebivalstva, ki se je zaradi pripadnosti pravoslavju in tradiciji, kakršna se je skozi tako versko pripadnost spletla, imelo za srbsko.

Ne gre dvomiti, da je ločeni razvoj delov Balkana in tudi področij, poseljenih z Južnimi Slovani že pred turškim vdorom, obeležil mnoge »meje«. Ne gre le za cerkvene in religiozne deljenosti, o katerih je že bilo govora, marveč je prišlo do razpoznavnih jezikovnih meja oziroma oddaljevanja regionalno »obarvanih« jezikov. Jezik, četudi je imel skupne korenine v slovanskem (ali celo v nekem smislu južnoslovanskem) »jedru«, se je upogibal ne le regionalnim ločenostim, marveč tudi sosednjim jezikom. Morda pa je marsikaj pobiral iz leksike in v fonetskem smislu iz izgovorjave staroselskega ne-slovanskega prebivalstva. Današnje jezikovne delitve, ki jih je na južnoslovanskem prostoru v veliki meri »poravnal« skupen standardni jezik, ki mu danes rečemo srbsko-hrvaški ali hrvaško-srbski (ali pa tudi kako drugače), so se bržkone ustalile že kmalu po južnoslovanski poselitvi Balkana.

Umikanje pred turško nadoblastjo, povzročeno z različnimi vzroki, je pripeljalo do konstantnih premikov prebivalstva z jugovzhoda na severozahod. In to prebivalstvo, ki se je znašlo v teh tokovih, je bilo zvečine pravoslavne vere in potemtakem potencialno srbske narodnosti. Še posebej je znamenita zgodovina uskoštva, beguncev iz Bosne, ki so v XVI. in XVII. stoletju bežali na ozemlje, ki ga je politično obvladovala Avstrija ali pa Benetke. Tudi to je pomemben del

jugoslovanske zgodovine, ki mu žal ni mogoče v tem prispevku nameniti več prostora.

Je pa bila posledica metanastazijskih tokov izjemna. Že izoblikovana religiozna, kulturna in jezikovna področja so se dokomponirala in hkrati je dosežena posebna vrsta »južnoslovanske« nivelizacije, dasiravno prihajajoči niso vedno in predvsem ne takoj postali »asimiliranci«. Nastala je tako skorajda nerazrešljiva prepletenost na velikem delu balkanskega prostora, ki je hkrati zapletala »jasna« nacionalna formiranja in hkrati v nastajajočih narodih pogojevala številne in včasih zelo nasilne konfrontacije.

Vsekakor nam v svojem rezultatu vse to še najbolje ilustrira položaj Srbov. Potiskani na sever in zahod so postali med vsemi južnoslovanskimi narodi najbolj raztreseni – ali, naj rečemo, dekoncentrirani. V svojem jedru pa je njihovo homogenost motila še posebej tujerodna poseljenost mest. Slednje je rešeno kaj kmalu ali paralelno z nastajanjem države Srbije (v 19. stoletju) zlasti z iztiskanjem turške etničnosti, drugo pa je ostal problem tistega, kar bi smeli imenovati srbska diaspora. Podatki o sedanji razpršenosti Srbov po Jugoslaviji nam nudijo primerno ilustracijo.

Z analizo popisa prebivalstva (iz leta 1981) je zgodovinar Drago Roksandić ugotovil, da so Srbi sicer res najštevilnejši v mejah Srbije (75,9%), kot so to Muslimani v prebivalstvu Bosne in Hercegovine (tam je 81,5% vseh Muslimanov v Jugoslaviji), Hrvati v mejah Hrvaške (78% prebivalstva republike), Črnogorci v mejah Črne gore (79,2%). Pa vendar Srbi v mejah tako imenovane ožje Srbije (Srbije brez avtonomnih pokrajin) predstavljajo le 59,8% vseh Srbov v Jugoslaviji. V avtonomni pokrajini Vojvodini jih je le 13,6%, kar je manj kot v Bosni in Hercegovini, kjer živi 16,2% vseh Srbov v Jugoslaviji. Na Kosovem jih je le 2,6%, kar je spet manj kot na Hrvaškem, kjer jih je 6,7%. Manjšine Srbov v Romuniji in na Madžarskem skorajda ne štejejo več.⁶

Je pa prav z nastankom Jugoslavije rešeno srbsko vprašanje: skoraj vsi so prišli tako v eno državo. To smo povedali nekako »vnaprej«, preden smo obravnavali nastanek Jugoslavije; to pa zato, ker smo prav na ta način izpostavili posebno zavezanost Srbov Jugoslaviji, ki naj bi jih »združila«. Pa je treba ob tem takoj pripomniti, da jih je združila v državo, kjer niso v vseh njenih delih večina. V tem pogledu je bil potencialni konflikt torej zgodovinsko predvidljiv: združeni so v državi, kjer so med drugimi narodi lahko tudi manjšina.

In v tem je problem. Zgodovinsko nastala jedra, iz katerih se je razvilo nacionalno oblikovanje, so bila obtežena z razlikami, ki jih je moč razporediti na a) religiozna in b) širše kulturna (med katere sodi jezik in zlasti njegovo beleženje s pisavo, ki je na eni strani srbska cirilica, na drugi pa »nesrbska« latinica).

O religioznih delitvah je že tekla beseda. Ni jih bilo mogoče preseči z nobeno jugoslovansko idejo. Ne gre le za dvojno, marveč trojno konfrontacijo (pravoslavci, katoliki in muslimani). Jezikovne delitve, kljub fiksiranju različnih jezikovnih področij in zlasti skozi jezikovno standardiziranje, pa je bilo možno vsaj deloma preseči. Ijekavska štokavščina je bila po dogovoru, ki ga imenujemo dunajski,⁷

⁵ NIN, Beograd, 22. november 1987, str. 29.

⁶ Po popisu iz leta 1981 je bilo med 22.427.585 prebivalci Jugoslavije: 36,3% Srbov (torej dobra tretjina), 19,7% Hrvatov, 8,9% Muslimanov, 7,8% Slovencev, 7,7% Albancev, 6,0% Makedoncev, 5,4% (narodnostno neopredeljenih) Jugoslovancev, 2,6% Črnogorcev, 1,9% Madžarov, 0,8% Romov; naštetje so še druge narodnosti: Turki, Slovaki, Romuni, Bolgari, Vlahi, Rusini, Čehi, Italijani, Ukrajinci itd.

⁷ Podrobnosti so v *Lingvistični antropologiji* (1983), še posebej v poglavju »Jezikovna lojalnost«, po str. 192, kjer je moč najti tudi primerjalna razsežja.

potrjena kot skupen jezik Hrvatov in Srbov. Hrvati so se odrekli svojima dvema standardoma (kajkavskemu in čakavskemu) in sprejeli reforme Vuka Stefanovića Karadžića (1787–1864).

Slovenci so ostali zunaj tega poenotenja, dasiravno jih je vanj vabil tako imenovani ilirizem, kar je bila tudi domneva o etnični enotnosti Južnih Slovanov. Nadaljevali so standardizacijo jezika, ki se je začela s protestantizmom v 16. stoletju. Makedonščina je v ekvidistanci med bolgarskim in srbskim jezikom dosegla standardizacijo šele po drugi svetovni vojni in tako utrdila tudi svojo nacionalno posebnost.

Dogovora o skupnem jeziku še niti niso začeli izvajati (bistvena prepreka je bila pač »meja« med Srbijo in avstrijskim cesarstvom, po letu 1868 Avstro-Ogrsko, ki je bila močno državna), ko je prišlo do napadov nanj. Hrvati so posebno vztrajno govorili o »svojem jeziku«, in razlika je ostala v pisavi. Pisava je, naj še s tem prekinemo razpravo, prav simptomatična razlika kot simbol deljenosti na »vzhod« in na »zahod«. Pravzaprav le-ta ponazarja, naj temu tako rečemo, civilizacijsko identiteto. Na pisavi se insistira (cirilica vs. latinica), da bi bila distinkcija razpoznavnejša.

Naj tu dodamo, da je jezikovna politika prej ko slej povezana s separatnostjo državotvorne ideje. Spor ni nikdar le lingvističen, je vedno predvsem političen . . .

NOVOVEŠKE PRETENZIJE NA BALKAN

a) Otomansko-habsburška dihotomija, ki je sekala Balkanski polotok, se je začela postopoma rušiti in izgubljeni razpoznavne konture v prvi vrsti zaradi *zatona turške imperialne moči*. Za ta zaton, ki je kmalu prešel v razkroj, je bilo več razlogov. Vsekakor so bili med njimi najpomembnejši notranji, vpletali pa so se vse bolj zunanji. Otomanski imperij je kmalu izgubil prednosti svoje vojaške organiziranosti, začel je obupno zaostajati v gospodarskem razvoju vsled dinamike kapitalistične preobrazbe Evrope, ki je kljub njeni perifernosti oplazila tudi dežele, ki so na otomanski imperij mejile.

Vsekakor smemo reči, da se pojavlja v kontrastnem smislu in s temu primernimi posledicami že nova svetovnozgodovinsko relevantna zoperstavljenost razvitosti in nerazvitosti.

Dinamika kapitalističnega razvoja pa je Evropi dala nove imperialistične plete in imperialne ambicije. Tako se tudi skozi Balkan prepletajo niti imperializma nove dobe in novega tipa.

Predhodno pa je že nastopil *nov pretendent z vzhoda*, država gigantskih razsežij: *Rusija*. Vzhodna imperialna »varianta«, ki s svojimi zavojevalnimi težnjami pljuska na Balkan, je dobila novo zasedbo.

Prva ruska država je nastala seveda mnogo prej, v drugi polovici IX. stoletja. Pri tem državotvornem dejanju so bili soudeleženi normanski Varjagi; njih cilj pa je bil, kot mnogim drugim te dobe, Bizanc. Ta je, kot smo povedali, vztrajno vabil barbarska ljudstva. Tako se je pravzaprav ruska državnost že od samega začetka izoblikovala v funkciji prodora na Bizanc in njegovo bleščečo civilizacijo, ki je fascinirala, hkrati pa kristalizirala in sintetizirala zavojevalske ambicije najsmelejših. Kijevska Rusija, v kateri sta kneza Oleg in Igor iz nastajajoče dinastije Rurikovičev utemeljila novo moč in okoli nje združila druge ruske kneževine, je bila vsekakor *svojevstvena sinteza*. Od Bizanca je sprejela krščanstvo, in to se je že utrdilo za časa velikega kijevskega kneza Vladimira (980–1015). Tako je povsem očitnim

pretenzijam na bizantinsko dediščino dodan instrument njene potencialne ostvartve. Pokazalo se je, seveda dokaj pozneje, da je bila ta sinteza neprimerno učinkovitejša in trajnejša od že omenjenih prvih poskusov seganja po bizantinski dediščini s strani slovanskih državotvornih jeder na Balkanu (zlasti bolgarske in srbske).

Vdor Mongolov je zaustavil daljni razvoj ruske moči. Zmagali so pri Kalki (1223) in iztisnili rusko državo iz ključnih tokov vzhodne politike. Mongoli so podjarmili vse ruske kneževine, razen sporadično Novgoroda in nekaterih predelov ruskega zgodnjega državnega jedra, ki so jih v nastalem vakuumu moči zahodno od mongolske nadoblasti osvojili Litvanci in njih sooblikovalci nove krščanske sile na vzhodu – Poljaki. Ta alternativa je potem še dolgo odlagala konsolidacijo ruske državnosti.

Pa še nekaj gre posebej poudariti. Mongolska nadoblast (ki je trajala nekako do leta 1480) je pomenila za Rusijo *občutno zaostajanje* za Evropo v gospodarskem in družbenem razvoju. Nek paralelizem se nam tu ponuja. Podobno je bilo namreč s turškim podiranjem bizantinske države. Oba azijska vdora v Evropo pa sta imela še dodatno pomembno razsežje: vdor islama, kot smo že povedali, v krščansko ekumeno: torej dodajanje verskega konflikta.

Vodilno vlogo v osvobajanju od mongolske nadoblasti je imela Moskva oziroma moskovska velika kneževina. Tako se je jedro ruskega državotvorja premaknilo iz Kijeva na vzhod. Veliki knez Dimitrij Donski (1359–1389) je bil prvi veliki ruski vladar. Premaknil je meje na zahod in jih ustalil z zmago nad Zlato hordo, kakor se je imenovala državna tvorba, ki je kontinuirano ohranjala mongolsko nadoblast. Potem ko je že premagal kneževino Tver, ki so jo podpirali Litvanci in ko je torej konsolidiral »zahodne« meje, je žel zmago nad Zlato hordo na Kulikovskem polju (1380), v eni od najpomembnejših bitk, ki so določale evropsko usodo.

Velika moč in neizbežna opora pri konsolidaciji tako grajene nove državne moči je bila *ruska pravoslavna cerkev*. Bila je tako rekoč najbolj učinkovita združevalna ideologija, in še posebej je izstopala njena krščanska pozicija v odnosu na islam. Hkrati pa je prav ta cerkev vztrajno poudarjala zavest ne le o pravoslavju kot takem, marveč o pravoslavju, ki je del širše pravoslavne ekumene. Pri tem je vsekakor izpostavila rusko nasledstvo na »zibelko« tega in takega pravoslavja, torej prav na Bizanc in vse, kar je ta pomenil in predstavljal. Dejstvo, da je Bizanc (Carigrad, kot se je s posebnimi nameni apostrofiralo) padel pod turško, islamsko, krščanstvu zoperstavljeno oblast, je kar vabilo k elaboraciji v smeri zgodovinskih pretenzij »novega Rima«, ki je Moskva. Moskva je namreč prav s padcem Konstantinopla postala tretji Rim, in to poslednji Rim, kajti »četrtemu Rimu ni biti«.

Vsaj na kratko se je treba zadržati na pomenu ruske pravoslavne cerkve. Je tudi izrazita njena paradigmatičnost glede pravoslavnih cerkva sploh. Ruska cerkev je bila sprva odvisna od patriarha v Carigradu (Bizancu). Moskovski patriarhat⁸ je vzpostavljen šele leta 1589; prej je bil vrhovni glavar v Rusiji le metropolit (nadškof) in do 12. stoletja je bil to praviloma cerkveni dostojanstvenik grškega rodu, kar je navadno pomenilo, da je prišel iz carigradskega patriarhata. Cerkevna organizacija je bila dokaj improvizirana in ne pretirano močna tudi zato, ker je slonela na tuji in ne na domači duhovščini.

Ko je postala ruska cerkev avtokefalna, je zaživela v *simbiozi* z vse močnejšo

⁸ Cerkveni naslov patriarh je od 5. oz. 6. stoletja dalje označba za škofo v pomembnejših prvotnih središčih krščanstva (Carigrad, Aleksandrija, Antiohija, Jeruzalem, Oglej). Potem je bil to (po veliki shizmi ali razkolu 1054) naziv poglavarja avtokefalnih pravoslavnih cerkva. Avtokefalnost (»lastnoglavje« oziroma neodvisnost) pa je značilnost pravoslavnih cerkva, ki se izraža v organizacijski in upravnih neodvisnosti.

državo. Skorajda bi smeli reči, da se je učinkovito in okrepljeno rusko državotvorje rodilo z vzpostavitvijo samostojne cerkve.

To pa je spet bilo prevzemanje bizantinskega vzorca celovitosti oblasti: tesna je prepletenost države in cerkve. Vse je bilo torej nared za prevzemanje bizantinske dediščine, kljub temu da so vse pretendente prehiteli Turki in po letu 1453 imeli v Carigradu (Bizancu) svojo prestolico, ki so ji dali novo ime: Istanbul.

V logični konsekvenci ruske pretenzije na celotno dediščino Bizanca ali Vzhodnega rimskega cesarstva se je veliki knez Ivan IV., ki mu je zgodovina nadala naziv Grozni (1533–1584), oklical za carja (1547). Postal je imperator, kot je k nazivu klicala najboljša rimska tradicija, predelana v bizantinski verziji in izboljšana v smeri absolutne oblasti. Imperator (car) je postal v pravem in polnem smislu te besede absolutni vladar, kar so v ruskem izreku imenovali samodržec (samoderžec). Taki oblasti rečemo tudi cezaropapizem⁹ in pri tem mislimo na popolno združitev posvetne in duhovne (državne in cerkvene) oblasti v eni osebi izjemne vzvišenosti in posvečenosti.

Tej preureditvi ruskega državotvorja so sledili uspehi. Mongoli kot nadoblast z raznimi svojimi preostanki so v taki vlogi izginjali pred udarno močjo ruske države. Že Ivan IV. je osvojil dva pomembna kanata, Kazan in Astrahan. Povlekel je širokopotezne dejavnosti, ki so širile državno ozemlje proti Sibiriji, torej proti Tihemu oceanu.

Položena so pravzaprav izhodišča, ki jih je veliki ruski državotvorni kompleks nezadržno uresničeval v svojem ozemeljskem širjenju. Bili so seveda vmes tudi porazi in retiriranja, kajti nobena imperialna sila ni nastopala premočrtno, brez predaha. Pa vendar je – še posebej za našo razpravo – nastalo novo dejstvo dejanske zamenjave »vzhodne determinante« v balkanskih zadevah. In ta determinanta vsekakor traja.

Ruska imperialna moč je bila nagla v svojem vzponu še posebej po carju Petru Velikem (1672–1725), ki je vladal po letu 1689. Velikega pomena je bil carjev prosvetljeni absolutizem, skozi katerega je država modernizirana, modernizacija pa ni bila nič drugega kot »dohitevanje« Evrope – še posebej na področju tehničnega razvoja – in konsekvantno uvajanje učinkovitejše vojaške organizacije in njene oborožitvene opremljenosti. Odprta so seveda tudi pota dinamičnejšega razvoja s premicami v kapitalizmu.

Tudi ta vzpon imperialne moči je bil najprej pogojen z odstranitvijo »nevarnosti z zahoda«: Rusija je odstranila rivale v preponderantnosti vzhodne politike in sebe postavila za temeljni »dejavnik z vzhoda«. Šlo pa je za dve rivalski težnji, Švedsko in Poljsko. Prva je nastopila v verziji, ki bi ji na splošno rekli protestantska, in druga v verziji, ki bi jo smeli označiti kot katoliško. Tako smo v rivalstvu za dominacijo nad Vzhodno Evropo identificirali spet pomembno religiozno razsežje: v tekmi so bili pravoslavje, protestantizem in katoličanstvo. Morda se v tem primeru državotvornih in religioznih konfliktov slednji kažejo zabrisani in se v odnosu na prvega kažejo manj izraziti, pa vendar jih ne smemo pozabljati. Religija je bila še vedno silno močan vzvod in ideološki plašč imperialnih ambicij in posegov. Sicer pa, naj dodamo, se ta konflikt vse do danes ni povsem porazgubil.

Ko je Rusija uredila svoje odnose s krščanskimi rivali glede dominantnega položaja na vzhodu, in sicer tako, da jih je iz rivalstva eliminirala, se je lahko

⁹ Pojem je skovan iz vzdevka rimske rodbine Julijcev, ki je dala Gaja Julija Caesarja (umorjenega leta 44 pred našim štetjem) in je po njem to postal naslov rimskih imperatorjev od Avgusta naprej; ter iz naslova rimskega škofa (ki si ga lasti od 11. stoletja) kot obeležja vrhovnega poglavarja rimsko-katoliške cerkve.

obrnila k svojemu ključnemu poslanstvu: k dediščini Bizanca. To pa je prav gotovo pomenilo konfrontacijo z otomanskim imperijem, kajti le-ta je bil naslednik bizantinske države. Pod carico Katarino II. (1762–1769) nastopi dolgo obdobje rusko-turških vojn. Ruski uspehi so bili v začetku kar precejšnji; zavzeta je severna obala Črnega morja in uničen je Krimski kanat, tesno povezan in naslonjen na otomansko moč, hkrati pa nekako zadnji preostanek mongolske nadvlade in Zlate horde. Zahodne meje so ob tem prav tako razširjene, to pa je dajalo ruskemu carstvu izjemne možnosti posvečati se otomanskemu cesarstvu, oziroma njegovemu rušenju. V treh delitvah Poljske je namreč prav Rusija dobila levji delež. (»Zgodovinska« Poljska v uniji z Litvo je trikrat deljena na tri sosednje države, Rusijo, Prusko in Avstrijo, in ključno leto v teh dogajanjih je bilo 1772.)

Prav tako je rusko carstvo konsolidiralo širna azijska prostranstva kot svojo posest. Po zmagi nad Napoleonom I. in izničenjem francoske pretenzije na evropsko hegemonijo, v čemer je bil bistvenega pomena prav delež ruske zmage nad napoleonovskimi armadami, se je ruski imperij na splošno trdno zasidral na Baltiku (tudi s priključitvijo Finske).

Ruski imperij je potemtakem sprostil svojo velikansko težo za prodor na »južna morja«, vsekakor na stičišče teh morij: na Carigrad. Pot k tem konstantam ruskih imperialnih teženj pa je vodila skoz Balkan. V tem smislu se v novi obliki aktivira že omenjena vzhodna determinanta balkanskega geopolitičnega prostora.

Kot dedič bizantinskih pretenzij je hotel ruski imperij v polni meri zapolniti praznino, kakršno je puščal za seboj razkroj otomanskega imperija. Avstrijsko cesarstvo dinastije Habsburgov je potemtakem močno začasno, in je, naj tako rečemo, le v dejanski nenavzočnosti vzhodne determinante zavzelo pomembne pozicije na Balkanu. Zaradi odsotnosti vzhodne komponente je bila Avstrija lahko nekaj časa zmagovita, ko pa se praznina napolni, svoji vlogi zahodne determinante avstrijsko cesarstvo ni več kos.

V tej luči se zahodna determinanta, kot že tolikokrat v zgodovini, zaplete in postane nekonkluzivna. Realna okrepitev avstrijske nedovoljnosti je bila postopno možna z nastopom združene Nemčije (drugega Reicha), iz boja za hegemonijo pa je Avstrija izločena; premagala jo je Prusija (1866) in tako utemeljila vlogo centralne evropske sile. Priznanje te vloge (skozi eliminiranje Francije v prusko-francoski vojni 1870) je tudi dejansko priklonilo Avstrijo nemški zaščiti. Odslej prek Avstrije kuka Nemčija pod krono Hohenzollernov. S tem pa rivalska zahodna komponenta balkanske politike dobi primerno okrepitev in se konsolidira.

Dejansko sta torej v polni meri spet konfrontirani dve »determinanti«, pa vendar spet s pridržki. Ruskemu imperiju ne uspe priti do bizantinske dediščine v polnem smislu te besede. Zaustavita ga ne toliko konsolidirana zahodna komponenta (habsburška), pač pa dve nastopajoči in silno pretenciozni kolonialni sili, Francija in Velika Britanija. Njuni pogledi segajo morda manj na Balkan, pač pa na širše področje otomanskega imperija v razkroju. Nikakor si ne želita zloma tega imperija, preden si od njega ne odsečeta najpomembnejših delov v Mali Aziji in preden ne zavarujeta predvsem morske ožine (iz Črnega prek Mramornega morja v Sredozemlje), kar pomeni, da ne bosta ruskemu cesarstvu dovolila ne Carigrada, ne vstopa v topla južna morja. Nastane torej, kot že večkrat v zgodovini, nekakšen trikotnik imperialnih in kolonialnih rivalstev, ki sekajo Balkan.

Krimska vojna (1853–1856) pokaže vso zapletenost tega rivalstva. Francija in Velika Britanija to vojno vodita zoper Rusijo kot turški zaveznici, in njen rezultat je bil poraz Rusije in s tem blokiranje njenega nastopa zoper otomanski imperij. Otomanskemu imperiju je podaljšano življenje. Prav tako pa so podaljšani balkan-

ski zapleti in odloženo marsikatero vprašanje, ki je postalo že aktualno v luči neposrednega razkroja otomanske imperialne moči.

b) V tej razpravi o novoveških pretenzijah na Balkan pa bi manjkala pomembna komponenta, če bi pozabili, da so nastopi »od zunaj« že močno prepleteni, pogojevani in dopolnjevani s procesom, ki ga lahko poenostavljeno imenujemo *prebujanje balkanskih narodov*.

Nastaja dotlej nerazpoznavna in zanemarljiva komponenta, ki je tako rekoč izginila po propadu srednjeveških avtohtonih poskusov državotvorja. Balkan se začinja konstituirati v države, bolje rečeno državnice. Še zlasti je tako na področju v preteklost toneče turške imperialne moči. Iskoriščajoč turško nemoč in opirajoč se na velike sile, ki hočejo zaseči turško dediščino, si balkanski narodi klešejo svoje države.

Kot bomo še posebej analizirati, je v tem seveda nov vir velikih zapletov. Države, ki si postavljajo temelje na ruševinah otomanskega imperija, so neizogibno sprte. Imajo izključujoče se interese. Pretendirajo na ozemlja, ki jih ni mogoče razmejiti na temelju kakih splošno sprejetih kriterijev. Tako je kriterij zgodovinske legitimitete, na katero se radi zgovarjajo tisti, ki so imeli tako ali drugačno srednjeveško državo, v veliki meri irelevanten v luči etničnega, lingvističnega ali religioznega kriterija. Kot smo rekli, so metanastazijski tokovi spreminjali etnične meje in kaj malo upoštevali »zgodovinske meje«.

Kriteriji etnične narave, ki se močno vrinjajo v tiste, ki slonijo na zgodovinski legitimiteti, in so postali v preurejevanju evropskih meja vse bolj pomembni proti koncu 19. stoletja, pa tudi niso konkluzivni. Lahko so močno nejasni in megleni. Jezikovni kriterij je lahko le v delno pomoč. Balkanski jeziki so stopili v sfero jezikovne standardizacije kar s precejšnjimi zamudami. Zaprta standardizacija je bila včasih rekompensirana s kakim jezikom, ki je imel posvetilo zgodovine in zlasti rabo v cerkveni liturgiji. To pa ni bil narodni jezik in stanja diglosije¹⁰ niso problemov odpletala, marveč zapletala. Ilirsko gibanje (1835–1848), nastalo med Hrvati, da bi pripravljalo združitev hrvaškega naroda z drugimi južnoslovanskimi narodi na temelju skupnega knjižnega jezika in narodne zavesti, je končno izzvenelo v prazno. Še neprimerno huje pa je bilo v soočenju slovanskih in ne-slovanskih narodov v nastajanju.

Naj kot ilustracijo težav in delitvah in združitvah navedemo »narodne junake«, ki so v epskih pesnitvah ohranjali vero v moč odpora zoper tujo nadoblast. Niso mogli biti natančno »nacionalno« opredeljeni.

Vsako državotvorno jedro na Balkanu zahteva maksimalno ozemlje. Pri tem kmalu veljajo le argumenti moči in sposobnost pridobiti za »svojo stvar« nadmočnega tujega zaščitnika. Deljenosti so vsekakor tudi rezultat tujih imperialnih pretenzij, hkrati pa jih privablja. Na ta vabila se radi odzivajo še posebej tiste zunanje silnice, ki si želijo podrediti balkanski geopolitični prostor. Tovrstni pretendenti pa se, naj bomo nekolikanj hudomušni, v 19. stoletju prej množijo, kot pa reducirajo na kako razumno število.

NOVA DRŽAVOTVORNA JEDRA NA BALKANU

Najprej se je kot samostojna država pojavila Srbija. Pri tem ne štejemo povsem »zasebne« in specifične poti Črne gore, ki je tako rekoč ohranjala neko obliko

¹⁰ *Lingvistična antropologija* (1983), zlasti po str. 255.

trajne »plemenske« upornosti in bila zanimivo stičišče zgodnjih tujih posegov. Tudi Rusije. Druge državotvorne ambicije so v relativni zamudi, nastopijo pa lahko kljub temu z izjemno silovitostjo. Tako je z Bolgarijo. Grčija angažira nepriemno večje simpatije, ker »kulturno evropsko javnost« vztrajno opozarja, da gre za »restitucijo« velike civilizacije, ki so jo bojda zrušili barbarski Turki. Ni zamenljiva vloga Romunije. Albanci zamujajo in za njih postane tragična predolga zavezanost, ali, naj rečemo, lojalnost otomanskemu imperiju. Tej zavezanosti pa botruje njihova večja zaostalost in izolacija in hkrati strah pred izjemno velikimi apetiti sosedov.

Prva se je v to fermentiranje vključila Avstrija. Sama je na Balkanu s svojimi protiturškimi branilci in v njej so slovanski narodi, ki se prebujajo nekako paralelno s tistimi v otomanskem imperiju. Za avstrijsko cesarstvo, pozneje dualistično Avstro-Ogrsko, je to hkrati prednost in velikanski problem.

Avstrijsko cesarstvo se vmeša v razreševanje osamosvojitve prebujajočih se balkanskih narodov skozi vrsto uspešnih vojn zoper Turčijo, in to od konca 17. stoletja naprej. Leta 1689 je avstrijska vojska prodrla do Skopja. Spotoma je močno prebudila srbska pričakovanja in upanja. Pa ne ta vojska ne cesarstvo, ki je bilo njen generator, ni vzdržalo do konca. Avstrijske vojske so se morale umakniti. Vzpostavljena je meja, ki je otomanskemu cesarstvu vrnila večji del Balkana. Umik je pa bil v marsičem usoden, zlasti za Srbe. Nadaljevali so se že opisani preselitveni tokovi, kajti v strahu pred turškim maščevanjem se je z avstrijsko vojsko umikalo tudi civilno prebivalstvo. Še posebej iz tako imenovane »stare Srbije«, to pa je današnja pokrajina Kosovo. Srbsko prebivalstvo se je premaknilo na severni breg Save in Donave, utemeljevalo je srbsko etnično pričujočnost v Vojvodini. Hkrati pa je v izpraznjenih krajih prišlo do naglih doseljevanj prebivalstva albanskega porekla.

Konec »avstrijskega upanja« in nastop Rusije je v tej situaciji posebnega pomena. Slovanstvo postane vez in obveza. Zlasti pravoslavno slovanstvo, seveda. Rusija pa svoje »baze« ne utemeljuje le med Srbi, išče povezave z Bolgari in v določenih konstelacijah sil ji ta »vez« postane pomembnejša.

Umik Avstrije iz globjega vdora na Balkan se zaplete v težavah s Slovani, ki so »rezultanta« zahodne alternative, katoliki in tako religiozno in kulturno vezani.

Pravzaprav se balkanski Slovani v vseh teh »vezeh« in razpokah težko znajdejo. Jugoslovanska ideja sicer postane izhod iz mnogoterih zapletenosti in zamotanosti. Je enostavna in zato uporabna alternativa: niso pomembne deljenosti, ki jih potencirajo zgodovina in obstoječa konstelacija zunanjih sil, pomembne so vezi, ki družijo (etnogeneza, jezik itd.).

Žal je bila to res prevelika poenostavitev. Ni je ideje, ki lahko izbriše zgodovino.

(Nadaljevanje sledi)

Zgodovinske determinante Jugoslovanske države (2)

NASTANEK JUGOSLAVIJE

a) *Jugoslovanska ideja* ima več različic in še posebej zaživi v 19. stoletju. Razdelili bi jo lahko tudi na razpoznavne faze ali obdobja, ki se vežejo na

- konstelacijo sil, ki so pretendirale (stremele) k vlogam vplivanja na »balkanske dogodke«;

- razmere v državah, ki so uokvirjale južnoslovansko prebivalstvo in prav zaradi njega imele »nacionalne probleme«;

- sposobnosti »jugoslovanske« politike že osvobodjene in samostojne Srbije.

Nemalo je bilo »načrtov«, kako naj se izvede zedinjenje južnih Slovanov. Med njima sta značilni dve varianti: ena z Bolgari in druga brez njih – in dve strategiji Srbije: prva, zgolj večanje Srbije na ozemlje, ki je domnevno k njej sodilo še posebej zaradi disperzije srbskega življa; druga, združenje južnih Slovanov v enakopravnosti s Srbijo – kljub njenim državitvornim prednostim.

Ta dvojnost se je dokaj jasno odražala v tistem, kar bi imenovali vojni cilji Srbije, potem ko se je Avstro-Ogrska izpostavila kot temeljna ovira združitve južnih Slovanov. Temeljni cilj, ki se je v dramatiki prve svetovne vojne iskristaliziral, je bil vsekakor država južnih Slovanov. Rusija je bila temu naklonjena kot ključna zaščitnica Srbije in Črne gore. Ruski zavezniki, tako imenovana Antanta¹¹, so v nekem smislu Rusijo sprejemali, hkrati pa si niso želeli njenega dokončnega prodora na Balkan. Ko so privolili Italijo (med prvo svetovno vojno, 1915), da se Antanti priključi, je to ta storila šele potem, ko so ji ponudili velika južnoslovanska ozemlja. (Antanta je Italiji obljubila nemško ozemlje, ki so mu Italijani rekli Trentino, Avstrijci pa južna Tirolska, od slovensko-hrvaških ozemelj pa Goriško, Gradiško, Trst, Kanalsko dolino, jugozahodni del Kranjske, celo Istro, otoke Cres, Lošinj in več manjših dalmatinskih otokov do Mljeta, Zadar, Šibenik, obe mesti z zaledjem). V tej dvojni politiki je bila zagata za vse zagovornike jugoslovanske ideje in seveda je s tem morala računati tudi Srbija kot del antantinega tabora.

Prav zato se je izpostavila prva srbska strategija: razširitev Srbije na ozemlju, kjer prebivajo Srbi, kar je zmanjšalo dimenzijo hrvaške priključitve, Slovenijo pa ideja sploh ni zajemala. V tem nasprotju se je oblikovala ideja o združenju na *federalnem načelu*, ki je imela najvidnejšega nosilca v Jugoslovanskem odboru. Ta

¹¹ Iz fr. entente, razumevanje (v čem), sporazum, dogovor, je tako imenovana cela veriga zavezništev, ki sta jih okoli sebe vzpostavili Anglija in Francija, potem ko sta (1904) sklenili tako imenovani »Entente cordial«; Rusija se je priključila leta 1907.

je bil sestavljen iz političnih ubežnikov iz Avstro-Ogrske in v njem so imeli vodilno vlogo Dalmatinci. Mednarodni položaj, poraz Srbije in izgon njene vlade in vojske, je prisilil srbsko vlado v izgnanstvu na sporazum z Jugoslovanskim odborom, in nastala je tako imenovana Krfska deklaracija (20. julija 1917). Razglašena je samoodločba jugoslovanskih narodov in sklenjeno, da bo Jugoslavija nastala na demokratičnih načelih kot ustavna, parlamentarna monarhija na čelu s srbskim monarhom. Obsegala naj bi ta država vsa ozemlja, kjer strnjeno žive jugoslovanski narodi, in jim je zagotovljena enakost jezikov, veroizpovedi, zastav in pisav.

S krfsko deklaracijo se je zdelo, da je zmagala tudi za Srbijo veljavna druga strategija. Rešitev pa je prišla, naj tako rečemo, po tretji poti: Italija je do skrajnosti napela s svojo iredento jadransko vprašanje in pomaknila meje jugoslovanske države daleč v obljubljeni etnične meje. Imela pa je Italija status velike sile. Srbijo pa je spremenila, naj to povemo simbolično, zmaga na Kajmakčalanu. (Na tej planini so srbske in francoske čete konec septembra 1918 prebile tako imenovano solunsko fronto, porazile bolgarsko vojsko in s tem proti Centralnim silam, Avstro-Ogrsko in Nemčijo izborile ključno zmago). Pripravljenost Srbije na, postavimo, federalni kompromis se je zmanjšala, italijanska agresivnost pa je izničevala samostojnost in možnost uresničitve načel, kakršna so zastopali politiki iz Avstro-Ogrske – doma in na tujem.

b) Pa spet ne gre pozabiti na *adverzativne dejavnike*, ki so branili jugoslovanski ideji do veljave. Naj povzamemo le bistvene:

– Delitev Balkana na rivalske interesne sfere, kakršna je dopolnjena po končnem izgonu Otomanskega imperija, še posebej po balkanskih vojnah¹², ter intenziviranjem rivalstva med balkanskimi državicami;

– tuji vdori na Balkan so postali izraziti še posebej potem, ko je Avstro-Ogrska že okupirano Bosno in Hercegovino priključila (1908) ob popolni podpori Nemčije. Potencirano je rivalstvo velikih sil na Balkanu z jasno izpostavljeno »zahodno« silnico in s pretenzijami Rusije »na vzhodu«;

– med južnimi Slovani (tudi če med nje ne štejemo Bolgarov) je zahodno-vzhodno rivalstvo kopal nove razpoke.

Premostiti te adverzativne dejavnike se bržkone ni zdelo mnogim politično razmišljujočim te dobe mogoče. So pa nekateri razmišljali o združitvi južnih Slovanov skozi Srbijo kot nekakšnega jugoslovanskega Piemonta.¹³ Za Srbijo je »velika« slovanska Rusija.

Občutek slovanske vzajemnosti ni bil nepomemben tudi med »severnejšimi« južnimi Slovani. Saj je France Prešeren pel: »... Največ sveta otrokom sliši Slave...« Panslavizem ali panslovanstvo je imel v Avstro-Ogrski obliko odpora zoper vladajoča naroda, Nemce in Madžare, v Rusiji pa je bil seveda lahko vprežen v politiko združevanja vseh Slovanov pod ruskim imperialnim žezlom.

Ni pa bilo malo pomislekov. Scepticizem je bil lahko nadstavek premisleka o omenjenih realnih geopolitičnih okoliščinah, adverzativnost pa prav gotovo ni imela malo virov. Tako se je katoliška cerkev, dominantna med Hrvati in Sloven-

¹² Balkanske vojne je skupno ime za dve vojni v letih 1912 in 1913. Prva vojna se je končala z zmago balkanske zveze (Srbija, Črna Gora, Bolgarija, Grčija) nad Turčijo in njenim dejanskim izrinjanjem z Balkana. Druga pa je bila med protiturškimi zaveznicami okoli delitve »plena«. Druga balkanska vojna je zapustila trajne posledice v balkanskih razprtijah, premagana Bolgarija je vztrajno iskala kompenzacijo za svoj poraz in zlasti za krivico, ki jo je imela v izgubi Makedonije (célo je namreč zahtevala zase).

¹³ Kot se je uveljavil italijanski pojem iredenta za politično gibanje, ki se bori za priključitev vseh ozemelj, ki jih ima kako združevalno jedro za »svoja« v etničnem smislu (Italija irredente, neodrešena Italija), je Piemont (italijanska pokrajina, ki ji je vladala savojska dinastija) pojem za združevalno jedro. Okoli Piemonta se je združila Italija v letih 1859–1866.

ci, bala skupne države južnih Slovanov pod rusko egido. Nikakor si ni želela države, v kateri bi ne bila večina. V tem smislu je bila naklonjena Avstro-Ogrski, kjer je tako večino imela povsem zagotovljeno. Če že govorimo o kakem nacionalnem programu, ga je katoliška politika prej gradila mimo Srbije kot pa z njo, razen če bi ne bila morda Srbija priključena Avstro-Ogrski in ne avstro-ogrski Slovani Srbiji.

Lahko bi naštevali še številne druge premisleke »avstro-ogrskih« Slovanov glede južnoslovanske združitve. Nemalo jih je šlo na rovaš »balkanizmov«, bizantinizma, kot so slabševalno imenovali ne le vzhodno krščansko varianto, pa seveda zaostalosti in celo primitivnosti »juga«. Srbi pa so obilno vračali s sumi glede »papizma«, kot so imenovali lojalnost do rimske katoliške cerkve, s poveljevanjem, ki je daleč od interesov južnih Slovanov. Bržkone so se v vladajočih slojih tudi nekolikanj bali večje gospodarske razvitosti »zahoda« in v stopnji razlik gospodarske narave tudi zapopadeno možnost dominacije.

Prva svetovna vojna je razrešitev južnoslovanskega vprašanja postavila na dnevni red ne glede na tako ali drugačno pripravljenost duhov in interesov.

Dejansko je zedinjenje izvedla Srbija. Le ona je imela na voljo vojsko in organiziran državni aparat. Bila je prepoznana kot zmagovita članica zmagovite Antante. Zahodne dele nastajajoče države (ki se je imenovala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov in je imela svoje Narodno vijeće v Zagrebu in še narodne svete v posameznih nekdanjih pokrajinah Avstro-Ogrske), ki je dejansko trajala mesec dni (do zedinitve s Srbijo 1. decembra 1918) in ni imela mednarodnega priznanja, je ogrožalo vprašanje meja. Italija kot pripoznana članica »velike četverice« med zmagovitimi silami jih je močno ogrožala; ni le zahtevala izpolnitve obljub iz Londonskega pakta, marveč po možnosti še več ozemlja na račun Hrvatov in Slovencev. Severna meja z nastajajočo Republiko Avstrijo je bila negotova. Vojaška iniciativa (pozneje generala) Rudolfa Maistra (1874–1934) je Sloveniji rešila Maribor. Deloval pa je v močno zapletenih razmerah.¹⁴

»Ljubljanska vlada« se je pretirano zanašala na pravičnost Antante v reševanju slovenskih etničnih meja, ki naj bi bile pripoznane kot razmejitev z Avstrijo.

Jugoslovanski odbor, ki je bil nekakšen garant enakopravne (federativne) združitve, ni mogel doseči priznanja kot predstavnik avstro-ogrskih južnoslovanskih narodov in še manj kakega zaveznika, kot je to dosegel podoben odbor pri Čehih. In tako ni bilo dejanske opore za samostojno nastopanje mimo ali celo poleg Srbije.

V tej luči je postalo irelevantno, da so bili (notranji in zunanji) predstavniki južnoslovanskih narodov razpadle Avstro-Ogrske na različnih pozicijah, ki bi jih lahko strnili (proti koncu prve svetovne vojne) takole:

– Ni povsem izginila ideja o trialistični preureditvi Avstro-Ogrske, ki jo je kot zadnje upanje na ohranitev svoje države podpiral tudi Karel I. (1887–1922), zadnji avstrijski cesar in ogrski kralj. Tretja komponenta habsburške države naj bi bili Slovani. Ideja je prišla prepozno v uporabni obliki, je pa pomenila lojalnost Avstriji. Na združitve z drugimi južnimi Slovani je računala vse manj, ker je pač ni bilo mogoče doseči na isti način kot aneksijo Bosne in Hercegovine: z avstrijsko vojaško premočjo.

– Politika Jugoslovanskega odbora kot alternativa združitve z idejo federacije in enakopravnega vstopa vanjo – ne glede na to, kje se je kak narod »nahajal«

¹⁴ Dobra razlaga dogajanja se lahko najde v (kolektivnem delu) *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979, po str. 605.

v vojni – smo videli, da ni bila uresničljiva. Je pa vztrajno živela in, kot je pokazala druga svetovna vojna, je bila uresničljiva le ob »zmanjšanih srbskih zaslugah« za Jugoslavijo.

– Jugoslovanska ideja, podrejena zahtevi po unitaristični ureditvi je bila zmagovita, in po sili razmer so morali nanjo pristati vsi jugoslovanski narodi.

c) Bi pa kazalo poudariti, da je jugoslovansko vprašanje rešila cela vrsta *nepredvidljivih dogajanj*. Izpostavili bomo najpomembnejša:

– Rusija, ki naj bi bistveno odločala o usodi Balkana po prvi svetovni vojni, je iz vojne izpadla s separatnim mirom, ki ga je sklenila s centralnimi silami (posebej je mir vezan glede na Nemčijo in Avstro-Ogrsko) v Brest Litovsku (3. marca 1918). S tem je postala dejansko poražena velesila in zmaga Antante ni mogla spremeniti tega dejstva. Revolucionarna preobrazba Rusije v Sovjetsko zvezo pa je k temu dodala sovražnosti zmagovite Antante, ki se je bala širjenja revolucionarnega vrenja prek sovjetskih meja.

– Avstro-Ogrska se je razkrojila na svoje nacionalnosti. Njen nagel in popoln razpad je bil nepričakovan in v marsičem v takem popolnem obsegu za mnoge komponente v Antanti nezaželen. To je bila država častitljive starosti in v tej dolgi državnosti so se utrdile številne povezanosti in navezanosti, nivelizacije v kulturnem in civilizacijskem smislu in, kar je posebno omembe vredno, izrazit je bil enoten gospodarski prostor.

Poleg teh dveh »nepričakovanosti« bi se kazalo vrniti k spremenjenim in spreminjajočim se geopolitičnim determinantom:

Prvič: Nastopilo je pred drugačeno ravnovesje tujih imperialističnih silnic na Balkanu. Vzhodna »determinanta«, ki si jo je, kot smo rekli, po propadu Otomanskega imperija prisvajala Rusija, izgine s prizorišča. Nastaja zelo negotov vakuum, ki ga polnijo same balkanske države. To počnejo v določenem razmerju sil in predvsem na izhodiščih udeležbe v vojni na zmagoviti ali premagani strani. Srbija in Romunija sta bili na »pravi strani« in prisodili so jima velike nagrade. Še posebej se je Romunija glede na pičlost svojih vojaških zaslug kar močno okoristila na račun Avstro-Ogrske, temu je dodala pridobitev Besarabije na račun Rusije, ki je šele postajala Sovjetska zveza. Bolgarija je morala plačati za »napačno« odločitev na strani centralnih sil. Turčija sicer v Evropi ni še naprej izgubljala ozemlja, je pa bilo z vojnim porazom konec njenega imperija, v kolikor je segala v arabski svet. Ne bomo več naštevali, povemo naj le, da je imela Srbija zagotovljene velike ozemeljske razširitve, kar pa ni bilo isto kot »vaba«, ki jo je predstavljala Jugoslavija.

Drugič: Avstro-Ogrska, ki se je sesula pod težo vojnega poraza in zaradi državotvornih ambicij svojih narodov, kar naenkrat (prav gotovo pa v letu 1917) ni bila več, naj se pošalimo, nikomur potrebna. V zgodovino je zatonila njena vloga v obrambi pred otomansko ekspanzijo in v tem smislu pred islamom kot ogrožanjem krščanstva. Njena vloga pendanta (v nasprotnosti se dopolnjujoče sile) Rusiji na Balkanu – prav tako ni bila aktualna. Njeno izginotje v začetku vojne ni bilo načrtovano, pač pa je zmagovita Antanta ravnala po novi logiki: ni dovolila, da bi se nemški del sicer okleščene Avstrije pridružil nemškemu rajhu. Rajh je bilo treba oslabiti in odstranitev njegovega avstro-ogrškega »podaljška« je bila dobrodošla. V tem smislu je zlasti Franciji ustrezala majhna Avstrija in klientela iz njenih slovanskih delov v novih državah.

Tretjič: Odstranitev dveh imperialnih kompleksov na Balkanu, oziroma »vzhodne« in »zahodne« imperialne silnice, je skušala nadomestiti Francija. To sovпада z njenim širšim načrtom ohranitve in zagotovitve versajskega sistema (kot imenujemo mrežo mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni, med katerimi je najpo-

membnejša tista z Nemčijo) in z njim francosko pomoč. Kaj kmalu se je pokazalo, da Francija taki vlogi ni dorasla. Pa ne le zaradi obnovljene nemške moči in konsolidacije Sovjetske zveze, marveč predvsem zato, ker za svoje voditeljstvo ni imela dovolj lastnega potenciala v marsičem le namišljene velike sile, pa tudi ne polnega soglasja Velike Britanije.

Četrtrič. Francoska klientela so sicer bile vse države, ki so nastale po prvi svetovni vojni na ruševinah treh imperijev (Avstro-Ogrske, Rusije in deloma tudi Nemčije), in se temu primerno mednarodno vedle. Skušale so se zavarovati pred revanšizmom premaganih. Tako je skomponiran tako imenovani »sanitarni kordon« (cordon sanitaire); pa je imel še dodatno pomembno vlogo: zaustavil naj bi širjenje ruske (boljševiške) revolucionarne vneime in »ogradil« Sovjetsko zvezo po njenem izstopu iz »kapitalističnega tabora«. Jugoslavija je imela pri tem pomembno nalogo. Mala antanta, zveza med Jugoslavijo, Češkoslovaško in Romunijo (nastala v letih 1921 in 1922) je jasno izražala obnašanje francoske klientele; bila je po eni strani zavarovanje pred restavratorskimi poskusi habsburške vladarske hiše in pred Madžari, po drugi strani pa je bil to del sanitarnega kordona.

Petič. Vsaj omeniti je treba Italijo. Najavila je velike apetite še posebej na Balkanu, ni pa skrivala tudi svojih ambicij glede obvladovanja celotne jadranske obale. Bila je za svoje vojne napore nagrajena, pa vendar je sodila, da je bila nagrada premajhna. S tem je utemeljila tudi s fašizmom izrazito poudarjeno politiko »velike sile«, ki pa ni mogla biti resno upoštevana. Okupacija Albanije že med drugo svetovno vojno je prej pokazala slabosti kot moč te države, kar jo je potisnilo v naročje nemškega zavezništva v podrejenih vlogah.

Šestič. Nemčija je vsekakor po nastopu nacionalsocializma postala središčna evropska moč. Francoska hegemonija je kaj hitro odpravljena. Jugoslavija se je sredi tridesetih let že znašla pred novo razporeditvijo sil in se skušala v njej kot država ohraniti. Tega ni zmogla.

č) *Obstanek Jugoslavije*, čemur bi lahko rekli tudi ohranjanje njene enotnosti v stanju nacionalne in civilizacijske dekomponiranosti, je dejansko ostal v nespremenjenih okvirih in še posebej so nanj odločilno delovali vsi tisti dejavniki, ki so njen nastanek omogočili.

Ne bomo se podrobneje ukvarjali z medvojnimi časom, ko so izpostavljene vse razpoke njenega v marsičem umetnega komponiranja. Rešitev skozi diktaturo kralja Aleksandra I (1888 – ubit 1934) (iz dinastije Karadjordjevičev, torej vsekakor Srba) je bila začasna. Ustvarila je obilo resentimenta pri vseh in nič ni pomagalo tavanje od ideje o enem jugoslovanskem narodu (s tremi plemeni: Srbi, Hrvati in Slovenci) do popuščanja Hrvatom s privolitvijo k ustanovitvi banovine Hrvatske (1939). Upravna ureditev, ki naj bi povsem izbrisala zgodovinske meje, je seveda bila preizkušnja centralizma, banovina Hrvatska pa je nastala že med neposredno vojno nevarnostjo in naj bi privolila skrajno nezadovoljne Hrvate k sodelovanju v obrambi države, čeprav nastanek banovine Hrvatske lahko štejemo že k preizkušnji federalizma.

Tudi eksperimentiranje s parlamentarno demokracijo se je klavarno končalo.

Ko je francoska zavarovanost odstranjena z rastočo močjo nacional-socialistične Nemčije, se je Jugoslavija skušala z laviranjem rešiti v novi mednarodni situaciji. V tem pa je bila neodločna in notranje razklana. Logično priklanjanje nemški nadmoči, ki je imelo tudi gospodarske razsežnosti, ni moglo vztrajati tudi zato, ker se Velika Britanija, že v vojni na življenje in smrt (po septembru 1939), ni mogla odreči kateremukoli oporišču in je izzvala vojaški udar (27. marca

1941). Ta je pripeljal do drugačne konstelacije moči, hkrati pa je razburil tretji rajh in ta je Jugoslavijo kot državo uničil (kapitulirala je 11 dni po nemškem napadu 6. aprila 1941).

Jugoslavija je razdeljena med njene sosede (Italijo, Nemčijo, Madžarsko, Romunijo – in še Albanija pod italijansko okupacijo je dobila tisti del, ki naj bi sodil v Veliko Albanijo).

Pa niso bile le tuje okupacijske sile tiste, ki so Jugoslavijo uničile in razkosale. Velik del je pripadel kvizlinški NDH (Nezavisna Država Hrvatska). Ožja Srbija je dobila marionetski režim, ki mu je načeloval general Milan Nedić. V Črni gori je imela italijanska uprava ob sebi posvetovalno telo iz domačih vrst. Pa to ni bilo vse. Skozi vojne formacije, sicer pisane po sestavi in »vojnih ciljih«, je bila državljanska vojna najhujše nadaljevanje državnega propada. Odnos do vojskujočih se velikih sil (Nemčije in njenih zaveznikov na eni strani in antihitlerjevske koalicije, na drugi strani) je izpostavil stališča kolaboracije do okupatorja ali boja zoper njo.

Edina dejstvenoča se je izkazala akcija Komunistične partije, ki je vrgla svoje sicer pičle, a odločne kadre v osvobodilni boj. Okoli njene akcije se je izoblikovala *nova jugoslovanska sinteza*.

Kako pa je bila to težka pot in kako zapleteno strategijo in taktiko je zahtevala, nam plastično kažejo predvsem podatki o dveh adverzativnih dejavnikih, ki sta dejansko ogrožala ponovni nastanek Jugoslavije kot države. Razdelili bomo te dejavnike na notranje in zunanje. To pot bomo notranjim posvetili večjo pozornost.

– Tisto, kar smo v luči pozicije zmagovite narodnoosvobodilne vojne, ki jo je vodila Komunistična partija, imeli za kontrarevolucijo, lahko štejem z različni odtenki tudi za različno stališče glede Jugoslavije kot države. Seveda je bilo v vrstah narodnoosvobodilnemu gibanju zoperstavljenih opredelitev kar precej raznolikosti in variacij, še posebej na relaciji: ponovna vzpostavitev Jugoslavije, njeno razkosanje zlasti na nacionalne sestavine. Pa vendar bo ilustracija učinkovitejša, če naštejemo še posebej vse oborožene formacije, ki so bile sintezi avnojske preureditve Jugoslavije in njenega ponovnega vzpostavljanja na bistveno drugačnih premicah kot po prvi svetovni vojni, tudi z orožjem zoperstavljene. Na »nasprotni strani« so bili:

1. Nezavisna država Hrvatska, ustaška državna tvorba, ki je ustanovljena takoj po kapitulaciji Jugoslavije in njenem razkosanju, aprila 1941; s pristankom in pod varstvom Italije in Nemčije je imela svoj državni aparat in svojo vojsko. Po kapitulaciji Italije (septembra 1943) je njena vojska štela cca 200.000 mož (ustaši s svojimi »bojnimi«, domobrani kot regularna armada mobilizirancev, žandarmerski polki);

2. Srbski dobrovoljski korpus (5 polkov);

3. Ruski zaščitni korpus (tudi 5 polkov);

4. Srbska državna straža (17.000 mož), ki je bila oborožena sila kvizlinške srske države pod generalom Milanom Nedićem;

5. Četniki (cca 60.000 mož v Srbiji, Črni gori in v drugih krajih razkosane Jugoslavije naseljenimi pretežno s Srbi), ki so pod poveljstvom Draže Mihajlovića vztrajali v iluziji svojega projugoslovanstva v smislu boja za obnovo Jugoslavije v predvojni obliki in ureditvi; dejansko pa so, da bi se obdržali, paktirali z okupatorsko silo;

6. »Bela garda« v Sloveniji, najprej kot MVAC (Protikomunistična prostovoljska milica pod italijanskim skrbništvom), potem kot »domobranstvo« pod nem-

škim skrbništvom in poveljevanjem generala Leona Rupnika (po septembru 1943 okoli 6.000 mož);

7. Balisti, oborožena milica Albancev na Kosovu in v drugih z Albanci posejlenimi kraji (okoli 1.200 mož);

8. Muslimanska milica v Bosni in v Sandžaku (okoli 10.000 mož);

9. VII. SS divizije Prinz Eugen (v kateri so bili pripadniki nemške manjšine, zlasti iz Vojvodine);

10. 396. legionarska in XIII. SS divizija (služili so v njej muslimani);

11. 373. in 372. legionarska (ustaši);

12. XXI. divizija, imenovana Skender-beg (Albanci).

Drugo. Glede obnovitve Jugoslavije je jasno, da ta ideja ni imela zaslombe pri silah osi, je pa prav tako bilo veliko nestrinjanja v *antihitlerjevski koaliciji*.

V Združenih državah Amerike sta kardinal Francis Joseph Spellman (1889–1967), eden najpomembnejših katoliških primatev v Ameriki 20. stoletja, in Vatikan prepričevala predsednika Franklina Delana Roosevelta (1882–1945), da Jugoslavije ni treba obnoviti. Dovolj naj bi bilo bojov med Srbi in Hrvati.

Velika Britanija in njen vojni premier Winston Churchill (1874–1965) sta bila za obnovo Jugoslavije, oklevala sta le glede podpore »obnoviteljem« te ali one destinacije. Končno se je Velika Britanija odločila za partizane, ker so ponudili več zavezniške pomoči.

Sovjetska zveza je imela dolgo nejasne predstave o obnovi Jugoslavije in zagotovitvi svojih interesov v njej.

Živa je bila ideja Podonavske federacije. Krožile so tudi drugačne ideje o tem, kam kak del Jugoslavije spraviti.

Pa še bi lahko naštevali stališča in dejavnike, ki jih je nova jugoslovanska sinteza morala premagati.

Evaluacija konstitutivnih dejavnikov, ki so omogočili nastanek Jugoslavije (prvič in drugič), je seveda v določeni meri nepravilna do tistih, ki so se, pogosto dobro opremljeni z ideali in velikimi pozitivnimi pričakovanji, žrtvovali in bojevali za njeno vzpostavitev, ker so, naj se spet pošalimo, poznejši vselej modrejši. Vedo namreč, kaj je bilo potem . . . Še modrejši od nas, ki danes odmerjamo svoj odnos do Jugoslavije, pa bodo vsekakor tisti, ki pridejo za nami. Vedeli bodo, kar mi še ne vemo. In tisto, kar bo nastalo, bodo pač morali uporabiti kot gradivo za revidirano historiografijo.

Z našega sedanjega zornega kota pa bi morda takole prikazali zgodovinske okoliščine jugoslovanske državne sinteze:

– Jugoslovanska država je nastala v specifični konstelaciji zunanjih in notranjih silnic, ki sta jih uokvirjali dve veliki svetovni vojni. Njun izid je bil v bistvenih posledicah nepredvidljiv, kar morda velja bolj za prvo kot za drugo svetovno vojno.

– V svojem »herojskem času« je imela jugoslovanska ideja vlogo »revolucije pričakovanj«. Nosilci in oblikovalci te ideje so le megleno vedeli, kakšno državo ustvarjajo, kakšni bodo njeni dejanski problemi, ne razumevajoč civilizacijskih in drugih k njim pritiskajočih dediščin, ki jih je zgodovina nakopičila na Balkanu. Niso mogli predvidevati, kaj bo nastalo, ko bodo raznoteri deli po njihovem mnenju nenaravno razdruženega jugoslovanstva »vkup djani« v eno državo.

Namesto upoštevanja dejstva, da se je Balkan (in na njem tudi južnoslovanski narodi) že nacionalno razdelil, so utemeljitelji prve Jugoslavije vsilili domnevo o enonacionalni državi. Ta ideja je imela najvidnejšo korelacijo v unitarni ureditvi. Taka ureditev pa je bila predvsem v interesu Srbov, raztresenih po ozemlju drža-

ve, v kateri so bili prvič v zgodovini dejansko združeni. Pri tem ne gre pozabiti, da so vse balkanske države (Grčija, Turčija, Bolgarija, Romunija, Albanija) uveljavile načelo država-nacija.¹⁵ Država je pač narod. Zgled Francije je tudi pri tem bil pomemben, dasiravno so tudi specifične balkanske razmere pri oblikovanju narodov.

– Iluzija o enem narodu (naciji) je morala pretrpeti odločilne korekture. Bila je pač iluzija, ki ji zgodovina, s katero smo se v tem spisu prav zato ukvarjali, ni pritrdila. Iluzija ni vodila le k nestabilnosti »stare« Jugoslavije, obeležila je z državljansko vojno nastajanje »nove«.

– Prav ta dogajanja so pustila grde brazgotine. Glorifikacija narodnoosvobodilnega boja in v njem skovanega bratstva in enotnosti (med jugoslovanskimi narodi) je sicer nekaj časa bila »zmagovita ideja«. Še zlasti z njenim prevajanjem v nadnacionalne sfere s trditvijo, da je bila v tem boju izvedena socialna (socialistična) revolucija, ki je nacionalno vprašanje rešila z reševanjem razrednega (izničenja buržoazije kot nosilca nacionalizma in izročitvijo oblasti delavskemu razredu, ki ga je taka buržoazija tlačila).

– Ideja prevlade razrednega nad nacionalnim pa je bila nova iluzija. Zgodovina povojne »nove« Jugoslavije jo je grobo zavrnila, kot je to storila z iluzijo, na kateri je grajena »stara« Jugoslavija.

Ker si je Komunistična partija (preimenovana v Zvezo komunistov) naložila celotno breme jugoslovanske sinteze po drugi svetovni vojni, je seveda treba našo razpravo o zgodovinskih determinantah zaključiti vsaj s kratko analizo njene vloge in njenih dosežkov:

Prvič. Največji dosežek in najresnejši zgodovinski premislek so bila že večkrat omenjena avnojska načela. Ta sicer niso bila novost pri premišljanju o ureditvi Jugoslavije. Načela federativnosti in polne enakopravnosti jugoslovanskih narodov so bila že v tisti komponenti, ki je gradila prvo Jugoslavijo s stališča interesov tako imenovanih avstroogrskih južnoslovanskih narodov. Komunistična partija je načelo sprejela tudi kot ogrodje svojega povzpetja na oblast in pot k prevladi v razbiti Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Z naše zgodovinske distance je že moč razmišljati o tem, ali je šlo za taktiko ali globoko vsajeno pričanje.

Drugič. Prej ko slej sta podcenjevani raznoterost in različnost med posameznimi deli Jugoslavije, in zdi se, da federativna načela zagrinja ideja, ki je bila v temelju nadnacionalna in refleks kominternovskih kombinacij v prevedbi sovjetskih interesov (in v tem vsebovanih interesov »svetovne resolucije«) po drugi svetovni vojni (Balkanska federacija, pridružitve Albanije kot »celote«, priključitev Bolgarije itd.).

Tretjič. Korekture so nastopile z zlomom kominformovske verige, ki nima ničesar (namreč zlom te verige) opraviti z notranjo ureditvijo Jugoslavije ali njeni dvomi v prevzeti sovjetski model, marveč je bil bistveni povod za izgon Komunistične partije Jugoslavije »neposlušnost« njenega vodstva. Izgon je zahteval nove ideje in »prenovo« stalinizma, kakršen je uveden z izredno silino po osvoboditvi v Jugoslaviji. Prenova se je še vselej izkazala za nepopolno in nedosledno izpeljano. V »izumljanju« novih formul pa vodstvo ni imelo srečne roke. Uvajalo je nepreverjene, in, kot se danes kaže, neuresničljive modele.

Četrtič. V tej luči gre prevrednotiti vlogo Komunistične partije ali bolje rečeno njene povojne performance. Njene odgovornosti so izjemno velike, ker so pač

¹⁵ Novejša zgodovina (Izbrana poglavja, 1981), zlasti poglavje o »Tipologiji narodov«, po str. 140.

njeni kadri, naj ponovimo, v celoti prevzeli ne le oblast, marveč zakoličili tudi globoko družbeno in politično preobrazbo v smeri podiranja družbenega in političnega reda in njegovih sistemov (od gospodarskega, pravnega, izobraževalnega do vseh drugih) z obljubo izgradnje novega (socialističnega).

Prevrednotenje, ki ga je nekaj časa sama absolutna oblast prepovedovala in s tem odlagala, je možno na različne načine. Morda bomo največ povedali, če se ozremo na *deficientnost* kadrov, s katerimi je ta oblast na vodilnih mestih razpolagala, bodisi da so izšli iz predvojnega ilegalnega boja zoper državo ali pa iz vojnega izkustva predvsem v oboroženih silah narodnoosvobodilne vojske, bodisi da gre za kadre, ki so jih le-ti v oblast pritegnili po vojni. Deficientnost se kaže:

– glede na ideologijo, ki je bila v bistvu izrazito dogmatično-stalinistična (boljševiška) in je v tem smislu že v tej podobi neprimerna za ujemanje s progresivnejšimi tokovi svetovne zgodovine; čeprav se je ta ideologija sklicevala na marksizem kot znanost, jo je prekrivala tista njegova komponenta, ki ji poenostavljeno rečemo leninistična in je izšla iz dejansko zaostale države Rusije oziroma Sovjetske zveze;

– glede na izobraženost (ali bolje rečeno neizobraženost), ki jo je obtežila provenienca vodilnih ljudi; polaganje vseh teženj in metod oblasti v »politiko« kot borbo za oblast in njeno zadrževanje je še posebej v drugi red postavilo sposobnost vodenja gospodarstva, pa tudi drugih sfer družbenega življenja; odstranjevanje tako imenovanega vladajočega razreda »stare družbe« je pomenilo tudi odstranjevanje gospodarsko kompetentnih kadrov: politična zanesljivost je zamenjala strokovno usposobljenost; glede na nedemokratičen naboj celotnega procesa družbene in politične preobrazbe se je potencial »prav« v osnovi nedemokratično konstituirane oblasti; apodiktična stališča, sodbe in odločitve niso imele kontrole.

Tako lahko rečemo, da je politična generacija, ki bi ji lahko rekli partizanska, hotela zgraditi »novo družbo«. Ni pa pri tem imela dejanskih stvariteljskih moči, ker je izločila dejansko ustvarjalne družbene silnice. Nekontroliranost oblasti je povsem logično pripeljala do privilegijev oblastvene varuške, pretirane potrošnje »elite« in do neodgovornosti v gospodarskih odločitvah ter finančnih transakcijah. Bržkone je vsaj njen večji del vložil izjemne napore ne le v vojni, marveč tudi v miru. To pa se je krhalo in krušilo v oblasti, ki se je pretirano skoncentrirala v maloštevilnih osebah. Te osebe pa so oblast v njeni neprizivni logiki varovale z negativno selekcijo podrejenih kadrov in izrinjanjem »sebi enakih« ali sposobnejših.

Družbeno gledano se je ves proces (odvijanje) oblasti odigral v splošni nivelizaciji ali niveliziranju države. Prav ta nivelizacija pa ni bila možna. Vztrajanje pri njej pa je onemogočalo razvoj. In v tem je zajeto zaostajanje v odnosu na »veliki zunanji svet« kot tudi dokaz, da povojna »elita oblasti« ni razumela niti ene same zgodovinske premice. Pomagala si je sicer z »razprodajo« geopolitičnega prostora. To pa je postalo veliko premalo, ko je prostor zaradi mednarodnih tokov izgubil za svetovne razmere in dogajanja bistveni pomen. Mednarodni tokovi gredo mimo Balkana. Tudi to novost je dobro registrirati. Velike sile pa na Balkanu nimajo več neposrednih konfrontacijskih stičišč in ne bistvenih strateških interesov.